

ПОРТРЕТНИЙ ЖИВОПИС НА УРОКАХ ВИВЧЕННЯ БІОГРАФІЇ ЗАРУБІЖНОГО ПИСЬМЕННИКА

У статті подано обґрунтування актуальності пошуків нових технологій з інтегрованого навчання літератури та образотворчого мистецтва, а також окреслено основні напрями роботи над портретом зарубіжного письменника під час занять із вивчення його біографії.

Проблема формування й розвитку творчої особистості учня набула останнім часом ознак закономірної соціальної потреби. Завдання формування інтелектуальної, творчої, всебічно розвиненої особистості, здатної діяти нестандартно, є одним з провідних, поставлених перед середньою загальноосвітньою школою у зв'язку з модернізацією освіти. У "Концепції загальної середньої освіти (12-річна школа)" наголошено на необхідності розвитку учня "як життєво і соціально компетентної особистості, здатної здійснювати самостійний вибір" [1: 6].

Розвитку творчості, вихованню кращих моральних якостей, формуванню естетичних почуттів і смаків сприяють твори суміжних мистецтв на уроках літератури, які стають не тільки джерелом нових знань, але й активізують мислення і розвивають мовлення учнів, становлячи значну освітню цінність. Мисько Еммануїл, академік Академії мистецтв України, професор, ректор Львівської академії мистецтв стверджує: "Досвід розвинених країн світу показує, що саме освіта є фундаментом майбутньої нації, а мистецька освіта в цьому сенсі є чи не найважливішою, адже вона відповідає за наше духовне майбуття. Ми глибоко переконані, що ніякі економічні реформи не можуть підняти державу, коли втрачаються її духовні підвалини" [2: 79-80].

Тому проблема використання творів суміжних мистецтв на уроках літератури залишається актуальною в сучасній школі. Ще в 30-і роки їй приділялася увага М.О. Рибниковою, В.В. Голубковим та іншими методистами, у 70-і роки – В.С. Гречинською, Є.М. Колокольцевим, у 80-і – Н.Й. Волошиною, О.М. Бандурою, З.О. Шевченко, у 90-і – С.О. Жилою. Але й у сучасній школі ця проблема залишається актуальною, тому що вчителі літератури не мають чітко розроблених методичних рекомендацій із використання суміжних мистецтв на уроках із філологічних дисциплін.

Мета статті – накреслити основні напрями вирішення означеної проблеми та надати методичні рекомендації вчителю з роботи над портретом зарубіжного письменника під час занять із вивчення біографії художника слова. Адже саме з вивчення біографії починається вивчення його творчості.

Важко зрозуміти художній твір, проникнути у світ його персонажів, не маючи конкретного уявлення про життєвий шлях і духовне обличчя письменника. "Що ти за людина? І чим відрізняєшся від людей, яких я знаю, й що можеш сказати мені нового про те, як треба дивитися на наше життя?" [3: 19]. Це питання, істотне для процесу сприйняття художньої творчості, неодмінно виникає у свідомості читача під час знайомства з художнім твором того чи іншого автора. Для засвоєння учнями біографії зарубіжного письменника важливе значення має робота над його портретом.

Учням цікаво буде знати, що є портрети письменників, написані під час їх життя – прижиттєва іконографія, та створені на основі документальних матеріалів про нього – спогадів сучасників, фотографій – посмертна.

Відбираючи портрети для роботи на уроці, краще надавати перевагу написаним безпосередньо з натури видатними майстрами пензля. Це, наприклад, портрети О.С. Пушкіна роботи художників В.О. Тропініна та О.А. Кипренського. Вчитель може звернутися й до портретів, створених за документальними матеріалами. Це, наприклад, портрет "Пушкін у парку" роботи художника В.О. Серова, що написаний до століття з дня народження поета і став шедевром посмертної пушкінської іконографії.

Готуючи учнів до "читання" портрета, вчитель підкреслює, що митець, зображуючи того чи іншого письменника, прагне через особливості його обличчя, пози, навіть деталі костюма, розкрити образ людини певної епохи і соціального середовища, а не просто передати зовнішність. Із цією метою особистість, з якої пишеться портрет (натура), ретельно вивчається художником. Оскільки портрет як жанр живопису є найскладнішим для сприйняття і розуміння школярами, основним методом у роботі над портретом на перших етапах роботи буде розповідь учителя.

Демонструючи портрет письменника, необхідно перш за все дати учням можливість уважно роздивитися його. З цього й рекомендується розпочати ознайомлення учнів із біографією письменника.

Так, у першій же бесіді в класі про О.С. Пушкіна можна показати школярам портрет поета пензля В.О. Тропініна і подати деякі відомості про історію його створення. Портрет було написано художником у Москві в 1827 році для друга поета С. Соболевського, котрий збирався в подорож і мріяв мати із собою зображення свого друга. На портреті Пушкін сидить за столом. Руку він тримає на аркуші паперу. Ми бачимо О. Пушкіна одягненим у звичайний домашній халат, комір його сорочки розстібнутий, краватка пов'язана недбайливо. Це звичайний вигляд поета у хвилини роботи над створенням віршів, коли

И мысли в голове волнуются в отваге,
И рифмы лёгкие навстречу им бегут,
И пальцы просятся к перу, перо к бумаге,
Минута – и стихи свободно потекут.

Пізніше можна ознайомити учнів із портретом О.С. Пушкіна пензля О.А. Кипренського, написаним на прохання ліцейського друга О.С. Пушкіна Дельвіга, який мріяв мати портрет митця.

Пушкін у зображенні Кипренського трохи інший, ніж у Тропініна. Цей портрет урочистий: руки поета складені на грудях, на ньому сюртук із білосніжним коміром і чорною краваткою, через праве плече перекинута плащ. Загостривши увагу класу на постаті музи з лірою в руках (муза – давньогрецька богиня поезії), що знаходиться на задньому плані картини, вчитель зауважить, що ця краса портрета допомагає розкрити задум художника – показати велич поета. О.С. Пушкін був задоволений портретом і відгукнувся на нього віршем "Кипренському".

Зіставлення портретів одного письменника, що створені в один і той же час, але пензлями різних художників – один з цікавих прийомів навчання учнів "читання" портрета. Так, зіставляючи вказані портрети О.С. Пушкіна, учні доповнять свої уявлення про нього.

Серію портретів Л.М. Толстого написав відомий російський художник І.Є. Рєпін. На факультативних заняттях можна розповісти учням про роботу І.Є. Рєпіна над портретами Л.М. Толстого, а також про дружбу цих двох видатних людей, про їхні зустрічі в Москві, Ясній Полянці, про майже тридцятирічну роботу І.Є. Рєпіна над портретами письменника.

Найкращим портретом Л.М. Толстого пензля Рєпіна вважається портрет 1887 року, який зберігається в Третьяковській галереї у Москві. Портрет був написаний через сім років після знайомства великих майстрів. Довго вивчав І.Є. Рєпін особистість Л.М. Толстого. У цьому йому допомагали твори письменника, бесіди з ними, розповіді знайомих про Л.М. Толстого. Маючи задум написати портрет письменника, І.Є. Рєпін спеціально приїжджає до нього в Ясну Полянку в серпні 1887 року. Він постійно (протягом 7 днів) спостерігає за письменником – була б це робота за письмовим столом чи в полі, розмови з рідними або знайомими.

Л.М. Толстой у зображенні художника сидить у кріслі з книжкою в руці. Очі його наче на якусь мить відірвалися від читання. Великий письменник замислився, погляд його спокійний, серйозний. Постать його різко виділяється на світлому фоні стіни. Слід зауважити, що Л.М. Толстой не любив яскравих кольорів у живопису, може, тому І.Є. Рєпін на портреті письменника протиставлені світлий і темний тони. Картину цікаво побудовано: постать письменника ніби трохи піднята. Складається враження, що перед нами пам'ятник.

Учитель розповість учням, що Л.М. Толстому портрет сподобався. В одному з листів до художника Ге він писав: "Був Рєпін, написав гарний портрет. Я його ще більше полюбив..." [3: 104].

Зацікавленість учнів, безумовно, викличуть й інші картини І.Є. Рєпіна, які зображують Л.М. Толстого: "Толстой у кабінеті під склепіннями", "Толстой під деревом".

Вчитель може використати також портрет художника І.М. Крамського (1873 р.).

Аналіз портрета письменника рекомендуємо будувати приблизно за таким планом:

- 1) зовнішній вигляд письменника (вираз обличчя, одяг);
- 2) роль у портреті окремих деталей;
- 3) композиція портрета;
- 4) задум живописця (тобто підкреслені художником особливості характеру письменника).

Характеризуючи портрет за цим планом, учні навчаться "читати" його, тому що будуть ознайомлені зі специфічними засобами живопису, за допомогою яких художник передає характер письменника і виражає своє ставлення до нього.

Цінним наочним посібником під час вивчення біографії письменника є і картини портретної теми, що ілюструють окремі події з життя письменників, знайомлять з оточуючими їх людьми. Це, наприклад, картини І. Рєпіна "Пушкін на лицейському екзамені", М. Шестопалова "Пушкін і Орина Родіонівна в селі Михайлівському", В. Дрезніної "О.С. Пушкін читає М.М. Волконській перед її від'їздом послання декабристам у Сибір", О. Наумова "Дуель Пушкіна з Дантесом".

Усі ці картини зображують певні віхи в житті поета, і враження, яке вони справляють на учнів, не є тотожним враженню від розповіді вчителя. "Кожна... людина добре знає, – писав художнику Васильєву Крамській, – що є речі, які слово виразити... не може... Якщо все можна сказати словом, то навіщо тоді мистецтво?..." [4: 177]. Адже кожному виду мистецтва властива власна мова вираження думок і почуттів, і необхідно прагнути показати її учням у процесі використання на уроці творів суміжних із літературою різних видів мистецтв: живопису, музики тощо.

Говорячи про навчання учнів "читання" портрета, слід додати, що спогади сучасників про письменника, його зовнішність, особливості характеру – яскравий матеріал для коментування портрета. Створений художником слова літературний портрет письменника допоможе учням зрозуміти його живописний портрет, разом же вони створюють можливість скласти правильне уявлення про письменника.

Зразки словесних замальовок поетів, прозаїків учитель знайде в мемуарній літературі. Наприклад, портрет М.В. Гоголя змальовує С.Т. Аксаков, Л.М. Толстого, А.П. Чехова – В.Г. Короленко.

Яскравим коментарем до портрета М.Ю. Лермонтова роботи К.А. Горбунова, що зобразив поета в мундирі лейб-гвардії гусарського полку, може стати його словесний портрет зі спогадів І.С. Тургенєва: "Лермонтова я бачив всього двічі: в будинку однієї... петербурзької дами... і кілька днів тому на маскарад... під новий 1840... На Лермонтові був мундир лейб-гвардії гусарського полку... У зовнішності Лермонтова було щось лиховісне і трагічне, якоюсь недоброю силою, задумливим презирством віяло від його смуглявого обличчя, від його великих і нерухомих темних очей. Їхній тяжкий погляд дивно не узгоджувався з виразом майже по-дитячому ніжних і виступаючих губ. Уся його постать... збуджувала відчуття неприємне, але властиву йому силу негайно усвідомлював кожний. Відомо, що він в якійсь мірі зобразив самого себе в Печоріні. Слова: "Очі його не сміялися, коли він сміявся ..." і т.д., дійсно, можна віднести до нього... Мені тоді ж відчувалося, що я помітив в обличчі його чудовий вираз поетичної творчості" [5: 236-237].

Звісно, біографічні відомості про письменників, що містяться в підручнику, в певною мірою обмежені. Завдяки використанню портретного живопису з'являється можливість ніби наочно показати те, що опинилося за межами підручника, поглибити й розширити уявлення про життя письменника, а також про таку галузь мистецтва, як портретний живопис.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа) // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2000 – № 2. – С.3-22.
2. Мисько Е. Львівська академія мистецтв у міжнародних зв'язках // Діалог культур: Україна у світовому контексті: Мистецтво і освіта: Зб. наук. праць / Упоряд. і відп. ред. С.О. Черепанова. – Львів: Каменяр, 1998. – Вип. 3. – С.79-80.
3. Толстой Л.Н. и Ге Н.Н. – Переписка. – М.- Л.: Академия, 1930. – 222 с.
4. Волынский Л. Лицо времени. Книга о русских художниках. – М.: Детлитиздат, 1962. – 222 с.
5. Лермонтов в воспоминаниях современников / Под общ. редакцией В.В. Григоренко и др. – М.: Худ. литература, 1964. – 583 с.

Матеріал надійшов до редакції 20. 02. 2005 р.

Гордиенко Е.А. Портретная живопись на уроках изучения биографии зарубежного писателя.

В статье обосновывается актуальность поисков новых технологий по интегрированному изучению литературы и изобразительного искусства, а также очерчены основные направления работы над портретом зарубежного писателя при изучении его биографии.

Hordienko O.A. The Employment of Portraiture, Iconography and Photography in Studying Foreign Writer's Biography.

The paper emphasizes the need of new teaching techniques for integrated studies of literature and fine arts and outlines the basic principles of a foreign writer's portrait analysis.